

УДК 37.015.3:159.923

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ НАВІЮВАЛЬНОГО ВПЛИВУ У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Киричок І. І.

Стаття актуалізує проблему використання навіювання як способу впливу на старшокласників у навчально-виховному процесі сучасної школи. Розглянуто основні підходи до визначення поняття “навіювання”. Визначено ефективність використання технологій прямого та опосередкованого навіювального впливу. Описана спроба міні-експерименту з застосуванням релаксопедії та аутотренінгу на уроках української літератури. Автор доводить, що релаксопедія ефективно впливає на запам'ятовування матеріалу та підвищення працездатності учнів.

Ключові слова: навіювання, вплив, релаксопедичне навчання, навчально-виховний процес, ефективність навчання.

Статья актуализирует проблему использования внушения как способа влияния в учебно-воспитательном процессе старшеклассников современной школы. Рассмотрены основные подходы к определению понятия “внушение”. Определена эффективность использования технологий прямого и опосредственного внушаемого влияния. Описана попытка мини-эксперимента с использованием релаксопедии на уроках украинской литературы. Автор доказывает, что релаксопедия эффективно влияет на запоминание материала и повышает работоспособность учащихся.

Ключевые слова: внушение, влияние, релаксопедическое обучение, учебно-воспитательный процесс, эффективность обучения.

The article raises the problem of using suggestion as a means of influencing high school students in the teaching and educational process in modern school. The main approaches to the definition of the concept “suggestion” are examined. Effectiveness of techniques of direct and indirect suggestive influence is determined. The article describes a mini-experiment in using relaxopaedia and auto-training in Ukrainian Literature classes. The author argues that relaxopaedia enhances memorization of material and capacity for work.

Key words: suggestion, influence, relaxopaedia, teaching and educational process, effectiveness of teaching.

Актуальність питання зумовлена тим, що основні проблеми сучасного освітництва зосереджуються навколо неспроможності багатьох учителів налагодити міжособистісне спілкування з учнями. Шкільна практика переконує, що не будь-який педагогічний вплив конструктивний і має позитивний результат особистісних та індивідуальних змін [3, с. 36]. Враховуючи те, що суть професійної діяльності педагога в контексті сучасної парадигми освіти становить соціально-педагогічне й психологічне проектування освітніх процесів, що забезпечують становлення особистості учня, дослідження педагогічних основ та умов застосування способів навіювання у навчально-виховному процесі є змістовним та доречним.

Проблема педагогічних особливостей навіювання як способу впливу на старшокласників у педагогічному процесі сучасної школи є недостатньо дослідженою. Її вирішення полягає в розумінні того, що сучасний педагог потребує умінь професійного впливу на особистість дитини в процесі виховання й висуває на перший план проблеми професійного самовдосконалення вчителя, оволодіння педагогічними технологіями, що оптимізують навчально-виховний процес. Однією з інваріантних характеристик виховної діяльності сучасного педагога є здатність впливати на емоційну сферу дитини. У зв'язку з цим наша увага спрямована до проблеми впливу, його педагогічного аспекту як найменш дослідженого й реалізованого в практичній діяльності.

Розглядаючи навіювання в процесі виховання, одні психологи перебільшують його роль і значення (Гойо, Кейра), інші зовсім відкидають можливість його застосування (Вундт), треті знаходять, що в системі інших способів навіювання повинно займати своє місце (А. Ф. Лазурський). Іншу позицію до навіювання займав А. С. Макаренко, вважаючи цей метод загальноновизнаним у вихованні.

Аналіз останніх публікацій дослідження. Аналіз поглядів на роль навіювання в педагогічному процесі зарубіжних дослідників (Гюйо, Берільйон, Бернгейм) та вітчизняних авторів (Л. Толстой, В. М. Бехтерєв, П. П. Блонський, С. В. Кравков, А. С. Макаренко та ін.) свідчить про те, що в кінці XIX і в першій половині XX ст. була вироблена загальна оцінка можливості застосування навіювання з педагогічною метою. Однак слід звернути увагу на те, що прогресивні вчені минулого не актуалізували універсалізацію одного будь-якого виховного засобу. Розробляючи методику педагогічного впливу, вони в систему виховання включали і навіювання як цілеспрямований засіб впливу, що має свою специфіку і техніку застосування.

Особливої уваги заслуговують роботи, в яких розглядаються окремі питання застосування навіювання в навчальній та виховній практиці. Наприклад, дослідження сугестивності та конформності, виконані під керівництвом А. В. Петровського; монографії та докторські дисертації, присвячені самовихованню (А. Г. Ковальов, А. А. Бодальов, А. В. Арет, А. І. Кочетов, Л. І. Рувінський та ін.); дослідження в галузі гіпнопедії (А. І. Свядош, В. А. Артемов, Л. А. Близниченко, В. П. Зухарь, І. П. Пушкіна, Ю. А. Максимов, В. С. Гуськов та ін.); дослідження з навчання іноземної мови в стані релаксації (Є. Г. Рейдер, С. С. Лібіх, В. І. Решетников, Б. А. Ермолаєв та ін.); роботи Б. І. Хачапурідзе, що розкривають вплив неусвідомленої інформації на якість засвоєння знань; дослідно-методична робота сугестопедичного напрямку болгарського вченого Г. К. Лозанова. Така масштабність дослідження свідчить про необхідність розробки загальної теорії педагогічного навіювання, а також визначення умов, які забезпечують ефективність застосування в навчально-виховному процесі цього способу впливу.

Мета статті – обґрунтування теоретичних основ та експериментальна перевірка особливостей застосування способу навіювання на старшокласників у педагогічному процесі сучасної школи.

Виклад матеріалу. Феноменологія навіювання, або сугестії, широко представлена у спеціальній, науково-популярній літературі. Коли ми комусь щось радимо або умовляємо чогось не робити і людина дослухається до нашої поради (навіть усупереч своїм інтересам), не вимагаючи аргументів і пояснень, лише тому, що довіряє нам, визнає наш авторитет, – тоді йдеться про дію соціально-психологічного способу навіювання, який не потребує аргументації на користь істинності та значущості того, що пропонується для об'єкта впливу, не передбачає критичного ставлення до інформації, яка повідомляється.

На думку Н. М. Корнева, навіювання, або сугестія, – форма безпосереднього психічного впливу, пов'язана з ослабленням свідомого контролю; виступає як стихійний компонент повсякденного спілкування або як спеціально організований вид комунікації, розрахований на некритичне сприйняття інформації [5, с. 114].

За С. У. Гончаренко, навіювання – це психічний вплив однієї особи на іншу чи групу осіб, внаслідок якого в людини, що зазнає навіювання, всупереч її волі й свідомості виникають певні уявлення, судження, вчинки [2, с. 221].

Як вид впливу навіювання, на думку науковців, характеризується однобічним, активним, персоніфікованим перебігом діяння особи на особу чи групу, містить індивідуалізацію переживання на відміну від зараження як способу одночасного співпереживання між людьми спільного психічного стану.

У даний час теорія і практика навіювання завойовує все нові й нові позиції. У всіх сферах діяльності та спілкування – медицині, мистецтві, психології, педагогіці, де необхідно здійснювати потужний вплив на психіку людини, – вдаються до навіювання та самонавіювання. Сучасний стан теорії та практики застосування навіювання свідчить про те, що питання сугестології в наш час вийшли далеко за межі медичних кабінетів, де вперше на науковій основі почали вивчати механізм і техніку впливу навіювання на психіку людини.

У межах реалізації навіюювального впливу на уроках української літератури нами застосовувалась релаксопедія – один із видів психологічного впливу, в якому

стан релаксації служить для подальшого навіюювального впливу з дидактичною та виховною метою.

Нами апробувалося застосування релаксації не у вигляді релаксопедичних занять, а як спосіб саморозслаблення на певному етапі уроку, з метою кращого засвоєння навчального матеріалу. У стан релаксації учні вводилися за рахунок аутотренінгу.

Аутотренінг з дидактичною метою складається з двох частин: розслаблення; навіювання формул, спрямованих на розв'язання дидактичних або виховних завдань.

Особливу увагу слід звернути на те, що прийом релаксопедії застосовується лише для інформації, яка повинна відтворюватися на репродуктивному рівні. Це актуально на уроках української мови, наприклад, під час запам'ятовування правил, класифікацій. На уроках літератури нами релаксопедія застосовувалася в дещо іншому вигляді – як спосіб кращого засвоєння ліричних творів.

Окрім цього, під час вивчення біографії письменників на уроках української літератури нами було проведено міні-експеримент. На початку експерименту прийом релаксопедії був застосований під час ознайомлення з біографією Максима Рильського.

Зміст аутотренінгу: релаксопедична формула, що сприяє розслабленню: “Діти! А тепер приготувалися, зайняли зручне положення. Глибоко вдихнули і видихнули, заплющили очі, бо вони випромінюють багато енергії, а матеріал будемо сприймати не лише розумом, а й серцем. На вдих відкриваються шлюзи на кінчиках пальців, тіло сповнене енергії, душа тягнеться до джерела доброти і любові, космічного розуму. В нас немає нічого руйнівного, ви наповнені світлом, ми посилаємо золоті промені. Голова чиста і свіжа. Організм заспокоївся і відпочив. Можна потягнутися”.

Навіювальна дидактична формула:

Я – громадянин України.

Я люблю свою державу і рідну мову.

Я дбаю про красу і неповторність української мови.

Я – учень. Я – особистість творча.

Я – кмітлива, розумна, людина.

Я буду працювати на результат.

Я досліджую, думаю, замислююся.

Ми цінуємо здобутки інших.

Ми завжди допомагаємо один одному.

(Елементи громадянського виховання застосовуються в контексті ознайомлення з поезією М. Рильського “Мова”.)

“А тепер вирушаємо в захопливу мандрівку з Максимом Рильським, спробуємо “відчути” (прожити подумки) його життєвий шлях”.

Дітям було запропоновано подумки створювати зорові, слухові, цифрові асоціації під час запам'ятовування біографічної інформації.

Під час вивчення біографії Євгена Плужника учням було запропоновано самостійне складання хронологічної таблиці. Відповідно до специфіки дослідження були сформовані питання контрольної роботи, які були орієнтовані на відтворення інформації, отриманої в різних умовах.

Таблиця 1

Зіставлення результатів відтворення засвоєної інформації за умови використання аутотренінгу та в бадьорому стані

Питання	К-сть учнів	Відтворили 5 питань з 5	Відтворили 4 питання з 5	Відтворили 3 питання з 5	Відтворили 2 питання з 5	Відтворили 1 або 0 питань з 5
Біографія М. Рильського	17	7	5	2	2	1
Біографія Є. Плужника		4	4	3	3	3
Біографія інших письменників		4	5	3	3	1

Отже, отримані результати свідчать про те, що стан розслабленого ненапруженого фізичного стану в поєднанні з елементами самонавіювання сприяє кращому запам'ятовуванню та відтворенню отриманої інформації.

Використання різних форм мовних конструкцій у контексті реалізації способу навіювання під час аналізу поезій на уроках української літератури в 11-му класі пряме навіювання теж вважаємо доречним. Наприклад, позитивне: "Перегляньте поезію ще раз уважніше. Я впевнена, що ви зможете віднайти значно більше символів, ніж після першого прочитання" (П. Тичина "Пам'яті тридцяти"). Конкретне: "Чи пам'ятаєте Ви вигляд зрілого, соковитого, наповненого сонцем яблука? Чи уявляєте його червоно-жовтуваті переливи, смачний хрускіт?" (М. Рильський "Яблука дозріли, яблука червоні" – символ живого та мертвого кохання, актуалізація відчуття насолоди, задоволення). Загальне: "Чи можете Ви згадати момент, коли відчували душевну гармонію?" (Є. Плужник "Вчись у природи творчого спокою").

Непряме навіювання: "Ми з Вами прочитали вірш М. Рильського "Молось у вірю". Визначили тему та ідею. Віднайшли символи та художні засоби. Тому я впевнена, що ви зможете детально проаналізувати поезію "Солодкий світ!" вдома (орієнтація на правило "чотирьох так")."

Парадоксальні навіювання, на наш погляд, також доречні: "Якщо Ви правильно визначите віршовий розмір поезії "Арфами, арфами...", то більше ніколи не помилитесь під час виконання цього завдання щодо інших віршів".

Приклад комплементарної сугестії: "Ви сьогодні дуже добре попрацювали, я задоволена Вашою роботою, Ви були дуже активні (маленькі оплески), тому ми швиденько усно проаналізуємо ще один вірш".

Використовуючи ці способи впливу на уроках, на основі спостереження нами було встановлено, що вони оптимізують процес навчання, підвищують працездатність, викликають позитивні емоції. Окрім цього, прямі навіювання ясно визначають і постійно нагадують про мету, до якої йде сугеренд, та можуть слугувати моделлю у вирішенні майбутніх складностей, які можуть виникнути при свідомому підході до проблем. Непрямі навіювання дозволяють більшою мірою використовувати несвідомі резерви психіки сугеренда, актуалізують ресурсні спогади, відчуття й асоціації, що можуть використовуватися в педагогічному процесі.

Пряме педагогічне навіювання – це такий вплив, за умовами якого, одна людина повідомляє іншій ідеї в імперативній формі, які повинні бути беззаперечно прийняті та реалізовані.

Навіювальне наставлення – універсальний педагогічний засіб. Багато педагогів використовують його щоденно у своїй праці, навіть не замислюючись над тим, яким потужним психолого-педагогічним засобом вони послуговуються. Однак слід зауважити, що прийом навіювального наставлення повинен займати обмежене місце в системі прийомів педагогічного впливу, адже незважаючи на те, що виконання дії реалізується шляхом формування установки і не зорієнтоване на автоматичну беззаперечну дію, занадто часте його використання може спричинити виникнення реакції блокування.

Словесні формули навіювального наставлення науковці виділяють такі: веління, вказівка, розпорядження, заборона. Для нашого дослідження вагому цінність становить застосування прийому не як одноразового комунікативного акту, а з метою впливу на мотиви вчинків, у створенні фіксованої установки певної поведінки.

Безпосереднє застосування прийому відбувалося в дещо модифікованому вигляді, протягом одного навчального тижня, у рамках підготовки до загальнооміської онлайн-олімпіади з української мови. У дослідженні брали участь п'ять учнів. Кожне заняття розпочиналося з аутогенного тренування. Для підсилення впевненості у своїх силах учням пропонувалося повторювати за вчителем навіювальні конструкції типу: "Я впевнений(а) у своїх знаннях", "Мені подобається вивчати мову", "Я отримую результат вищий, ніж 180 балів". Під час апробації цього прийому довелося використовувати метод переконання, щоб аргументувати важливість і доцільність використання педагогічних афермацій. Крім того, довелося звернутися безпосередньо до навіювальної формули у вигляді заборони: "Я забороняю Вам думати, що афермації не є ефективними". Наступні чотири заняття учні з задоволенням послуговувалися навіювальними формулами і, що дуже цікаво, почали застосовувати їх на інших уроках (один з учнів під час поділу слова на морфеми, відчувши

труднощі у виконанні завдання, заплющив очі і промовив: “Я все зможу”, розплющив очі й продовжив роботу). Результати, отримані під час проведення онлайн-олімпіади (усі учні отримали результат у межах 185–195 балів), не слід асоціювати з дією міні-сеансів навіювального наставлення, однак подібна практика сприяє виробленню в учнів системи застосування самонавіювання у психологічних, педагогічних, соціальних, особистих сферах.

Опосередковане навіювання – розраховане на беззаперечне сприйняття інформації, при цьому повідомлення передається не у наказовій формі, а у вигляді розповіді, натяку, який впливає на поведінку учня.

Прийоми опосередкованого навіювання впливають на мотиваційну сферу учня і ставлять його в ситуацію переоцінення власних вчинків. Школяр сам формує свою майбутню лінію поведінки.

Натяк вчителем можна використати так: “Скоро розпочнеться урок. Сьогодні будемо виконувати багато завдань біля дошки. А крейди немає”.

Під час уроку української літератури один з учнів не брав участі у навчальному процесі, а просто користувався інтернетом за допомогою мобільного телефону. На наш погляд, акцентування уваги на його персоні та заборона спричинили б короткочасний ефект. Тому у рамках викладу матеріалу вчителем було сказано про те, що технологічний процес стрімко розвивається і тепер, а усю необхідну літературу з предмета можна знайти в інтернеті у вільному доступі, однак прикро, що більшість часу учні витрачають на спілкування в соціальних мережах. У результаті учень припинив користування телефоном, це свідчить про ефективність натяку як одного з прийомів навіювання.

Приєм навіювального осуду не передбачає розгорнутих мовних формул. Уся увага концентрується на імперативності, авторитетності та емоційності вчителя, яка може виявлятися в почутті розпачу, неочікуваності. Під час перерви один з учнів використав нецензурну лексику на адресу своєї однокласниці. Зустрівшись поглядом з учнем, намагаючись показати свій розпач, вчитель вимовила: “Сподіваюсь, ти знаєш, що роблять у подібних ситуаціях?” На обличчі учня з’явився сором, і він вибачився, однак протягом уроку він не брав участі в навчальній діяльності.

Отже, під час експерименту нами було визначено ефективність використання технологій прямого та опосередкованого навіювального впливу, адже їх застосування впливало на поведінку суб’єктів, тим самим реалізуючи навчальну або виховну мету вчителя в конкретній педагогічній ситуації.

Висновки. Аналіз психолого-педагогічної літератури та педагогічної практики свідчить про те, що елемент навіювального впливу має місце в будь-якому педагогічному акті, застосування способів навіювання та зараження стимулює пізнавальну активність учнів, застосування різноманітних способів впливу розширює можливості вчителя як суб’єкта навчання та виховання.

У дослідженні доведено, що для успішного розвитку ціннісних орієнтацій, формування поглядів та переконань старшокласників, підвищення ефективності навчання слід використовувати технології впливів на учнів як систему, яка дозволить навіяти школярам важливість цінності суспільних норм та способів поведінки. Зокрема, нами були апробовано такі технології: форми прямого та опосередкованого навіювання; прийом релаксопедії на уроках літератури. Доведено, що релаксопедія ефективно впливає на запам’ятовування матеріалу та підвищення працездатності учнів.

Будь-яка технологія спрямованого педагогічного впливу переломлюється через особистість педагога, його прихильність до культурних традицій, визначаючи специфіку впливу в навчанні та вихованні підростаючого покоління. Прихильність до тих чи інших цінностей, культурних традицій, світоглядні позиції, психологічні характеристики педагога, що виступають в єдиному сплаві його індивідуальності, зумовляють напрямок і полюс впливу під час взаємодії з учнями.

При використанні технологій навіювального впливу педагог повинен враховувати наступні рекомендації: учні вирішують у процесі навчання проблеми, що мають для них певну особистісну цінність; педагог відчуває себе по відношенню до учнів конгруентно, тобто проявляє себе такою людиною, якою він є, висловлюючись вільно; педагог виявляє безумовно позитивне ставлення до учня, приймає його таким, яким той є; педагог виявляє смислову емпатію до учня, що означає здатність

проникати в його внутрішній світ, розуміти його цінності та особистісні смисли, дивитися його очима, залишаючись при цьому самим собою; педагог виступає як помічник і стимулятор особистісно-центрованого навчання, повинен створити психологічний комфорт і свободу для учня; навчання повинно бути центроване на учня, на його смисло-життєві цінності та перспективи розвитку.

Перспективи дослідження. Ми вважаємо, що дослідження сугестивних впливів не може бути вичерпним, розкриваючи простір для подальших наукових пошуків, розробки та апробації нових технологій навіювальних впливів.

Література

1. Воскобоев А. И. Педагогические особенности убеждающих воздействий в учебном процессе : автореф. дисс. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук : спец. 13.00.01 / Воскобоев А. И. – Ростов-на-Дону, 2010. – 35 с.
2. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 375 с.
3. Гуменюк О. Є. Концепції психологічного впливу в сучасній психології / О. Є. Гуменюк // Загальна психологія. – 2003. – № 1. – С. 34–87.
4. Ковалев Г. А. Психологическое воздействие: теория, методология, практика : дис. ... / Ковалев Г. А. – М., 1991. – 477 с.
5. Корнев М. Н. Соціальна психологія / М. Н. Корнев, А. Б. Коваленко. – К. : КДУ, 1995. – 304 с.
6. Педагогічна майстерність : підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін.; за ред. І. А. Зязюна. – 3-тє вид., доповн. і переробл. – К. : СПД Богданова А. М., 2008. – 376 с.
7. Шварц И. Е. Внушение в педагогическом процессе : монография / И. Е. Шварц. – Пермь : ПГПИ, 1971. – 385 с.
8. Шейнов В. П. Психология влияния: скрытое управление, манипулирование и защита от них / В. П. Шейнов. – М. : Ось-89, 2002. – 720 с.